

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

УДК 398.91(476)

ДОБРЫМ ЛЮДЗЯМ РАДЫ БУДЗЕМ... БЕЛАРУСКІЯ ПРЫКАЗКІ ПРА ГАСЦЕЙ І ГАСЦІННАСЦЬ

Асіпчук А. М.

УА “Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт”

г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца беларускія прыказкі пра гасціннасць як адну з рыс нацыянальнага характару нашага народа. Праводзіцца семантычная класіфікацыя вышэйназваных парэмій. Акцэнтуюцца ўвага на маральна-этычным змесце тых прыказак, дзе вызначаюцца ролі гасця і гаспадара і правілы іх паводзін. Акрамя таго, у артыкуле прыводзяцца такія формы маўленчага этыкету, як прывітанні, пажаданні, запрашэнні, што з’яўляліся абавязковымі атрыбутамі ўзаемаадносін гаспадароў і гасцей.

Summary. The article deals with the Belarusian proverbs about hospitality as a feature of our people's national character. The semantic classification of the aforementioned proverbs is provided. The emphasis is placed on the moral and ethical content of those proverbs that define the roles of a host and a guest and their rules of conduct. Furthermore, the article describes such forms of speech etiquette as greetings, wishes, invitations, which were the essential attributes of the relationship between hosts and guests.

Ключавыя словы: вусная народная творчасць, нацыянальны характар, прыказка, гасціннасць, маўленчы этыкет.

Key words: verbal folklore, national character, proverb, hospitality, speech etiquette.

Вусная народная творчасць і ў наш час застаецца багатай крыніцай для даследаванняў у галіне этнаграфіі, лінгвістыкі, культуралогіі, педагогікі; дае ўяўленне пра адметнасці светапогляду і нацыянальнага характару беларусаў. Пад паняццем “нацыянальны характар” разумеюць “сукупнасць асноўных адносна ўстойлівых псіхалагічных якасцей, якія сфарміраваліся ў нацыі ў канкрэтных гістарычных, сацыяльна-культурных і прыродных умовах яе развіцця. Асаблівасці нацыянальнага характару прама ці ўскосна адлюстроўваюцца ў найбольш распаўсюджаных рысах паводзін, эмоцый і пачуццяў пераважнай часткі людзей пэўнай нацыянальнай прыналежнасці” [1, с. 237]. Кажучы пра беларусаў, звычайна ўзгадваюць такую рысу, як гасціннасць. Наколькі гэта адпавядае таму, што захавала народная мудрасць, можна прасачыць на прыказках. Існуе, як адзначыў К. Крапіва, “вельмі вялікі лік прыказак маральна-этычнага

характару, у якіх падаюцца правілы паводзін і абыходжання з людзьмі” [2, с. 229].

Аб’ектам нашага невялікага даследавання сталі парэміі, прысвечаныя гасцям, гасціннасці і гасцяванню. Аналіз фактычнага матэрыялу праводзіўся па “Вушацкім словазборы” Р. Барадуліна [3], дзвюх кнігах зборніка “Прыказкі і прымаўкі” пад рэдакцыяй А. С. Фядосіка [4], “Слоўніку беларускіх прыказак” І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч [5], зборніку “Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі” Я. Н. Рапановіча [6], зборніку “Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы” Ф. Янкоўскага [7]. У разгледжаных парэміялагічных адзінках (каля 150) умоўна можна вылучыць некалькі асноўных семантычных аспектаў. Спынімся на іх больш падрабязна.

Найвышэйшая ступень гасціннасці, шанавання гасця характарызуюць прыказкі *Госць у дом – Бог у дом; Дзе госць, там і Бог ёсць*. У іх падкрэсліваецца сардэчнае стаўленне да гасця, гатоўнасць і жаданне прыняць і пачаставаць яго. Яшчэ прыклады аналагічных парэмій: *Хата гасцямі багата; Хто душы не мае, у таго гасцей не бывае; Пашлі, Бог, гасцей часцей; Прыглядай гасцей, каб хадзілі часцей* (старайся быць гасцінным, прыязным); *Хоць я не багат, а гасцям рад; Госць на парог – радасць у хату*. Кажуць з адабрэннем пра гасціннасць гаспадароў наступнае: *Госць на парог – гаспадыня за пірог*.

Аднак традыцыйнае, хутчэй стэрэатыпнае, уяўленне пра шчырую гасціннасць беларусаў разбіваецца аб наступныя выслоўі: *Без гасцей нам прасцей; Чым госць радчэйшы, тым мілейшы* (як варыянт *Чым госць радзейшы, тым даражэйшы*); *Госць не ў пору – горш ворага; Не ў час, не ў раз госці; Госць як госць, а валакіты (клопату) досць; Ліхая сіла гасцей узнісла; Госць як у горле косць; Госць гасця ненавідзіць, а гаспадар абодвух* (як варыянт *Госць гасцю не рады, а гаспадар абаім*) і пад. Прычым у колькасных адносінах падобных парэмій значна больш у параўнанні з тымі, дзе безагаворачна ўслаўляецца гасціннасць.

Акрамя таго, далёка не кожны госць бывае жаданым: *Які госць, такое і частаванне*. Шмат прыказак, у якіх падкрэслена адрозніваецца стаўленне да добрых і няпрошаных гасцей. Напрыклад: *Добрым людзям рады будзем; Для дарагога гасця і вароты насцеж; Любаму гасцю здалёк шапку здымаюць; Дарагому гасцю яешня ў калена* (выраз “яешня ў калена” азначае ‘шмат яек, сала, каўбас’); *Дзеля добрага чалавека – пшанічны каравай, а для злыдня – костка ў горла; Не ўсякі тэй званы, хто вітаны; Бессаромнага гасця скваркамі з хаты не выпрасіш; Бессаромнага гасця півам не выгнаць; Няпрошаным гасцям рукі не падаюць; Нялюбаму гасцю лыжкі няма; Няпрошанага гасця за парог выводзяць; Калі госць, так гасці, а двара не касці: пастаўлю на парог, пакажу сем дарог* (тут касціць азначае ‘ганьбіць’); *Напрасіліся злыдні на тры дні, а цяпер і з хаты не выганіш;*

Нялюбыя гасці – нялюбыя пірагі; Не бойся гасця сядзячага, а бойся стаячага (таго, хто прыйшоў сварыцца) і інш. Пад “няпрошанымі гасцямі” ў пераносным сэнсе можа быць схаваны вобраз прыхадняў-ворагаў, што завіталі з нядобрымі намерамі: *Нязваны гасць горш за ваўка; Гасць на двор – і бяда на двор; Нядобрыя гасці – пакінулі мёртвых ды косці; Прыйшоў нязваны – уцякай драны і пад.*

Вялікая ўвага надавалася этыкету гасцявання. На гаспадароў клалася адказнасць і за частаванне, і за добразычлівую атмасферу ў хаце. Што да прысмакаў, то для гасцей нічога не шкадавалі, хаця далека не заўсёды можна было сабраць багаты стол: *Што маю, тым прымаю; Багаты не будзем, але і галодны не будзем; Тады, гасць, бывай у мяне, калі поўна ў гумне; Дарагія гасцікі, ды нечым прымаць; І любаму гасцю пятніца бывае; У вялікім поспе не хадзі ў гасці і інш.* Зразумела, што і ў гасці любяць наведвацца туды, дзе смачна частуюць: *Туды ўсе бягуць, дзе есці з салам даюць; Дзе каша і аладкі, там будзе і грамадка* (кампанія); *Дзе сала кініць, там людзей кішыць; Ядуць гасці, ядуць, як мяцёлкачай мятуць: на сталі ні крошачкі, пад сталом ні костачкі; Еш, хоць прыляж, абы скура датрывала* (г. зн. абы не лопнуў, столькі смачных страў на сталі); *Не таго шкода, што з’еў, а таго, што застаецца.* Калі пасля гасцей было шмат чаго няз’едзенага, жартоўна казалі: *Гасці ў хату – свінні рады.*

Падчас застолля гаспадары запрашаюць гасцей частавацца, прыпрошваюць: *Багаслаўлёна і на стол пастаўлёна; Хлеб на сталі – рукі свае; Каб пілося-елася і яшчэ хацелася; Гасць, не дзьміся – еш, што ў місце; Ай, чарачка-шчабятуха, ня йдзі міма, а йдзі ў бруха; З кілішэчка цячэць, каля сэрца пячэць; Частавалі, чым мелі, весялілі, як умелі і пад.* Калі ж гаспадар, запрашаючы іншых частавацца, сам прыкладу не падае, казалі: *Гасць выпіць рад, калі гаспадар дасць прыклад.* Гаспадары, дагаджаючы гасцям, не павінны забываць і пра сябе: *Гасцю гадзі, ды і сябе глядзі; Гасцям гадзі, але і сябе не галадзі.* Прыпрошванне гасцей з’яўлялася абавязковым атрыбутам: *Добрая гаспадыня і падносіць, і, каб пілі-елі, сама просіць.* Жартам прыкмячалі: *Было што піці, есці, ды прынукі не было; Усяго было досыць, толькі прыгону не было; То не пір, калі прынукі няма; Якое там гасцяванне, калі прымусу не было і пад.*

Але не такое вялікае значэнне мелі смачныя пачастункі, колькі шчырая гасціннасць і добры настрой кампаніі: *Даражэй не сняданне, а прывітанне; Частуйце не так піўцом, як слаўцом; Ці з перцам, ці не з перцам, абы было са шчырым сэрцам; Смехам і піва п’юць; Піццё – смяццё* (смецце), *пасяджонка дорага; Не дорага брага, а дорага ўвага і інш.* Правілы стасункаў гасця і гаспадара, уменне праявіць тактоўнасць і стрыманасць у нейкіх няёмкіх сітуацыях ілюструе прыказка-павучанне *Гасцю трэба дараваць, а гаспадару прамаўчаць.*

Звярталася ўвага і на тое, што госць (асабліва новы, незнаёмы чалавек) шмат заўважае, таму народная мудрасць папярэджвала гаспадароў: *Госць мала бывае, ды многа бачыць; Госць не многа есць, але многа бачыць; Госць не шмат гасцюе, ды шмат чуе; Дома то дома, але не забудзь, што госць у доме.*

Нашы продкі абазначылі ў прыказках правілы паводзін госьця наступным чынам: *За стол не спяшайся, з-за стала не марудзь; Не той лепшы, хто бяжыць за стол першы; У гасцінах за яду астатні прымайся, а першы пераставай; У гасцях – еш, хоць расперажыся* (г. зн. уволю), *але ў кішэню не хавай.* Асуджалася спазненне: *Хто позна прыязджае, той косці абгрызае.* Не будзь надакучлівым, не злоўжывай гасціннасцю гаспадароў, ва ўсім трымайся меры: *Дзе любяць, там не ўчаішчай, а дзе не любяць, там ніколі не бывай; Дзе любяць, бывай рэдка, а дзе не любяць, ніколі.* Ды і тэрмін гасцявання, як сцвярджаюць беларускія парэміі, не бясконцы: *На гасценне ёсць цярпенне; І гасцей прымаць, то трэба меру знаць; Па абедзе госць едзе; Госць першы дзень – золата, другі – серабро, трэці – медзь і дадому едзе; Рыба і госць на трэці дзень псуюцца; Госцю двойчы рады: калі ён прыязджае і калі ад'язджае.*

Цікавымі, на нашу думку, з'яўляюцца і формы маўленчага этыкету, якімі абменьваліся госьці і гаспадары. Напрыклад, пры сустрэчы так жартоўна віталі гаспадароў: *Мы людзі далёкія, дарогі нашы шырокія, прыйшлі ў госьці да ягамосці.* Развітваючыся, дзякавалі гаспадарам за гасціннасць і жадалі: *Хай у вас будзе не спіта, не з'ета; Дзякуем за хлеб, за бліны, каб у вас болей людзі не былі* (так кажуць з гумарам і адначасова са шкадаваннем гаспадароў, якія мелі клопаты); *Каб у вашым дамочку, у полечку, у хлявочку ўсё радзіла і пладзіла; Дзякуй гэтаму дому, пойдзем к другому.*

Нягледзячы на семантычную неаднароднасць, многія ўзгаданыя тут прыказкі застаюцца актуальнымі і сёння. Акрамя таго, яны ўзбагачаюць маўленне, дапамагаюць лепш зразумець псіхалогію нашых продкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Культуралогія: Энцыклапедычны даведнік / Э. С. Дубянецкі. – Мінск : БелЭн, 2003. – 384 с.
2. Крапіва, К. Беларускія прыказкі / К. Крапіва // Збор твораў у чатырох тамах. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР; Рэдакцыя мастацкай літаратуры, 1963. – Т. 4 – 350 с.
3. Барадулін, Р. Збор твораў. Т. 4. Крытычныя артыкулы, успаміны, літаратурныя запісы / Рыгор Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 2002. – 502 с.
4. Прыказкі і прымаўкі: у дзвюх кнігах / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.; кн. 2. – 616 с.
5. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалчэвіч. – Мінск: Бел. асац. “Конкурс”, 2006. – 544 с.
6. Рапановіч, Я. Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1974. – 384 с.
7. Янкоўскі, Ф. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф. Янкоўскі. – 3-е выд. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.